

Filip Škiljan

prof. povijesti i arheologije

Mlaka i Jablanac, nestala sela

Prije Drugog svjetskog rata mjesta Mlaka i Jablanac nedaleko Jasenovca bila su naseljena pretežno pravoslavnim srpskim stanovništvom. Zbog važnosti njihovog položaja između Jasenovca i Stare Gradiške, 1942. godine ustaše iz Jasenovca poslali su stanovništvo na prisilan rad u Njemačku i u koncentracione logore. Veći dio stanovništva se nakon rata nije vratio u svoje domove tako da je selo Mlaka izgubilo većinu stanovnika, a Jablanac je ostao potpuno napušten. U tekstu se daje prikaz odvođenja stanovništva u logor na temelju izvornih dokumenata i iskaza sudionika (zatočenika i ustaša) koji su nastali nakon Drugog svjetskog rata.

Ključne riječi: Mlaka, Jablanac, ustaše, Jasenovac

Mlaka i Jablanac bila su dva sela smještena uz rijeku Savu između Jasenovca i Stare Gradiške. Sela su osnovana nakon progona Turaka iz zapadne Slavonije krajem 17. stoljeća. U oba sela naselili su se uglavnom Srbi iz susjedne Bosne. Početkom 18. stoljeća spominje se u Mlaki toranj koji su Turci porušili, a u isto je vrijeme spaljena utvrda »Jablonca«, očito drveni čardak na području Jablanca.¹ Selo Mlaka nalazi se 23 kilometra Savom od Jasenovca, a kopnenim putem udaljeno je oko 12 kilometara. To je selo smješteno u posavskim šumama i gotovo cijele godine otežan je pristup do njega zbog nabujalih voda Struga i Save koje opkoljavaju mjesto. Tako je, na primjer, zabilježena poplava iz 1925. godine kada su u crkvi čak plivale knjige, jer je voda bila duboka jedan metar.² Stanovništvo se uglavnom bavilo stočarstvom i ratarstvom. Okolica Mlake obiluje golemim šumama tako da su se ljudi mogli baviti ekstenzivnim stočarenjem. Prije Drugog svjetskog rata selo je bilo bez struje. Crkva u selu izgrađena je 1803. godine, a parohija se nalazila u Jablancu. Godine 1925. parohija će prijeći iz Jablanca u Mlaku.³ Prema popisu iz 1931. godine selo Mlaka imalo je 803 stanovni-

ka. Samo je jedna kuća u Mlaci bila nastanjena Hrvatima. U selu su se prije Drugog svjetskog rata nalazile tri trgovine i dva motorna mlina. Seljaci su prije rata bili podijeljeni između više stranaka: Radikalne stranke, socijaldemokrata, samostalnih demokrata i Ljotičeva »Zbora« .⁴

U mjestu Mlaka postojao je prije Drugog svjetskog rata jedan radio. Preko toga radija stanovnici Mlake saznali su 6. travnja 1941. godine da je bombardiran glavni grad Jugoslavije, Beograd. O tome razdoblju, odmah nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije, o selu Mlaci postoji malo dokumenata. Uglavnom se građa zasniva na iskazima svjedoka koji su proživjeli to vrijeme. Savo Zvečevac⁵ sjeća se da su nakon uspostave NDH ustaše iz Mlake pokupili 60 najuglednijih mještana i odveli ih u zatvor u Jasenovac. Nisu ih dugo držali u zatvoru, već su ih nakon nekoliko dana vratili u selo. U tom prvom hapšenju stradao je Mile Krlić kojega je netko od ustaša u Jasenovcu ubio. Ruža Kovljanin⁶ sjeća se da su seljani morali podignuti bijele zastave kada su pripadnici »Mačkove narodne zaštite« ulazili u mjesto Mlaka u travnju 1941. godine. Osim Mileta Krlića, iz Mla-

1 Voborski, 1994, 119.

2 Vukašinović, 1926.

3 Dragić, 1989, 21.

4 Dragić, 1989, 22.

5 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 102: Kazivanje Mlačana Save Zvečevca, Dušana Zvečevca i Nike Dragića.

6 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 113: Kazivanje Kovljanin Ruže iz Jasenovca.

ke je ubijen prije 1942. godine Jovan Balać, koji je odveden u logor Jasenovac u prosincu 1941. godine. Nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez, komunisti i simpatizeri željeli su pridobiti stanovništvo sela Mlake na suradnju.

Boris Ribarić i Idriz Čejvan bili su 1941. godine maturanti srednje škole. Krajem mjeseca srpnja 1941. godine oni su nagovorili stanovnike Mlake da se organiziraju u odbore.⁷ U to je vrijeme u Bosni već odavno postojala jaka organizacija komunista i sve je više Srba pristajalo uz njih. Majka Borisa Ribarića bila je učiteljica u Jablancu, a njegov otac učitelj u Orahovoj, selu nasuprot Jablancu, u Bosni i Hercegovini. Boris je završio 1941. godine četvrti razred Učiteljske škole i nakon toga se vratio u Jablanac. U Zagrebu su mu rekli da pokuša nagovoriti ljude na suradnju i da ih upozori na opasnost koja im prijete od ustaša. U kolovozu 1941. godine već je počeo raditi jasenovački logor. Stanovnicima Mlake i Jablanca još nije bilo sasvim jasno što se oko njih događa. Sava Zvečevac dobio je nalog od Čejvana i Ribarića da sazove uži krug ljudi u mjestu Mlaki i da im prenese sve što je od njih čuo. Na čelo odbora u Mlaki izabran je Marko Krlić koji je bio najškolovalaniji među pozvanima na sastanak.⁸ Odbor je okupljao osamnaest članova. Mlačani su bili povezani i s Bosnom. Selo Orahova je također imalo organizirani odbor. Mlaka i Jablanac nisu bili povezani s Psunjom, iako je Psunj bilo njihovo prirodno zaleđe. Odijeljeni Savom od Bosne bili su zapravo izolirani od Prosare i Kozare gdje je bio oslobođen velik teritorij. Boris Ribarić obavještavao je stanovništvo Mlake o događajima u Bosni. Krajem 1941. godine bili su napadnuti položaji domobrana u Drakseniću, Orahovoj i Bistrici kod Bosanske Gradiške. Slavonski partizani izveli su veliku akciju napada na selo Rajić u blizini Novske 17. listopada 1941. godine.⁹ U šumarcima uz Savu Mlačani su držali čamce kojima su prelazili u susjednu Bosnu. Ostale čamce Mlačana, za koje su znali, ustaše su pokupili. U svojim sjećanjima mještani sela Mlake spominju inženjera Katal-

nića.¹⁰ Taj Katalenić izvodio je melioracijske radove na potoku Stručac. On je, navodno preko njemačkih vlasti u Novskoj, intervenirao da se ne »zastrašuje narod dok se izvode radovi«.

Na Štefanju 1941. godine, 26. prosinca, u selo su došle dvije satnije ustaša. Prije dolaska tih satnija, u Mlaku su došla dva partizana koji su obavijestili mještane da je u jednoj akciji kod Okučana ranjen njihov suseljanin Milan Stanivuković. Na Kozari je u to vrijeme već postojala partizanska bolnica kamo je trebalo smjestiti ranjenog partizana. Stoga su partizani tražili Odbor u selu Mlaki da se povežu s partizanima s Kozare kako bi mogli ondje prebaciti ranjenika. Dok se nije uspostavila veza Kozara-Mlaka, Milan Stanivuković bio je smješten u kući Save Zvečevca. Međutim, te večeri kada ga je trebalo ondje smjestiti, ustaše su došli na večeru u tu kuću pa je mogao biti doveden tek nakon njihova odlaska. Mlačani su organizirali njegovo prebacivanje u Bosnu poslije tri dana.

Niko Dragić iz sela Mlake bio je šumar na Baniji na Zrinskoj gori. On je, pošto je uspostavljena NDH, bio otpušten iz službe i nakon toga se vratio u rodno selo. Dušan Zvečevac i Savo Zvečevac prisjećaju se da im je Dragić pričao o zlodjelima ustaša na Baniji i da ih je upozoravao na opasnost.¹¹

Zima 1941. na 1942. bila je jedna od najtežih zima u 20. stoljeću. Prema iskazima mještana, rijeka Sava bila je u tome periodu zaleđena. Ustaše su tjeroali Mlačane da kontroliraju rijeku kako ne bi netko iz Bosne prelazio u Slavoniju i obrnuto. U mjesecu ožujku 1942. (oko 15. ožujka) jedan je katolički svećenik došao u Mlaku i pozvao sve ljude iz sela u gostionicu koju je držao Rus Amos Frolov. Ostoja Samardžija prisjeća se toga događaja.¹² Izjavljuje kako je u krčmi svećenik rekao da želi sve pravoslavce prevesti na katoličku vjeru. Prema riječima Ostoje Samardžije, ljudi iz sela očito nisu bili oduševljeni tim prijedlogom. Budući da nisu svi mještani prisutni, rekli

7 JUSP Jasenovac, A-745:JSV- br. 102: Kazivanje Mlačana Save Zvečevca, Dušana Zvečevca i Nike Dragića, 1.

8 JUSP Jasenovac, A-745:JSV- br. 102: Kazivanje Mlačana Save Zvečevca, Dušana Zvečevca i Nike Dragića, 2.

9 Dragić, 1989, 37.

10 JUSP Jasenovac, A-745:JSV- br. 102: Kazivanje Mlačana Save Zvečevca, Dušana Zvečevca i Nike Dragića, 4.

11 JUSP Jasenovac, A-745:JSV- br. 102: Kazivanje Mlačana Save Zvečevca, Dušana Zvečevca i Nike Dragića, 4.

12 JUSP Jasenovac, A-745:JSV- br. 119: Izjava Samardžija Ostoje iz Mlake.

su svećeniku kako nije zgodno da samo oni odluče o prijelazu s jedne vjere na drugu. Sljedećeg su dana u selo došli naoružani ustaše i potjerali stanovnike u parohijski stan kraj pravoslavne crkve. Ondje im je svećenik svima podijelio katekizme i rekao im da će u crkvi promijeniti inventar. Osim toga, navodi Ostoja Samardžija, rekao je da će se zadržati osam dana u selu i da tijekom toga vremena stanovnici moraju dolaziti svakog dana po dva sata na učenje vjeronauka. Nakon nekoliko dana svećenik je naredio da svaka osoba u selu, bez obzira na dob, pripremi četrdeset kuna za pristojbe i da se svi sakupe kako bi ih mogao prevesti na katoličku vjeru. Toga su dana došli svi opet u parohijski stan i obred je počeo. Ostoja Samardžija navodi da su pokraj svećenika stajali naoružani ustaše s mitraljezima. Jedan ustaša bio je proglašen kumom cijelom selu pa su ga od toga dana seljani trebali zvati »kum«. Svećenik je izjavio da će se založiti za selo kod nadbiskupa Stepinca i da će se potruditi da ga rasporede u Mlaku. Nakon prelaska na katoličku vjeru, neki muškarci su pozvani u domobrane u Požegu, ali ih je većina vraćena kućama budući da su bili Srbi po rođenju i ustaška vlast nije imala u njih povjerenja.

Članovi seoskog odbora u Mlaci razmišljali su o tome da se cijelo selo preseli u Bosnu zbog opasnosti koja je selu prijetila od ustaša.¹³ Partizani su Mlačanima predlagali da pričekaju proljeće i da se presele kada se povuče rijeka Sava koja je uslijed topljenja leda naglo narasla i potopila cijelo selo. Partizani su također smatrali da bi seljaci trebali povesti sa sobom i sve životinje. To je otežavalo prebacivanje mještana u Bosnu. Osim toga, u Mlaci je po noći boravila ustaška straža, dok je u selu Jablanac noću nije bilo. U Jablanac su preko dana dolazili ustaše iz Mlake i boravili do večeri, a onda se vraćali u Mlaku. Preko dana nije bilo moguće izvesti takav pot-hvat prebacivanja cijelog sela preko rijeke Save u Bosnu. Sasvim je jasno da svi mještani nisu bili oduševljeni idejom da napuste svoje domove i imovinu. Početkom četvrtog mjeseca 1942. godine selo Jablanac iselilo se u Bosnu. Nekako u to isto vrijeme, partizani su razoružali domobrane u nekom selu u Potkozarju. Kada su domobrani

pušteni, javili su ustašama da i selo Mlaka namjerava prijeći u Bosnu i da Mlačani partizanima dobavljaju duhan.

Ustaše su potom odlučili da stanovnike Mlake odvedu u logor. Stara ustaška posada iz Mlake povukla se i u selo je došla nova jedinica od 200 ljudi. To je bilo 13. travnja 1942. godine. Poslijepodne istoga dana došlo je naređenje da svatko mora svoj čamac donijeti na seoski put koji je vodio u polje. Čamce su skupljali ustaše pod izlikom da moraju dovesti još vojske za napad na partizane u Bosni. U trgovini su ustaše pokupili sve živežne namirnice. Nakon toga ljudi su većinom postali zabrinuti. Negdje oko pola noći 13. travnja 1942. godine ustaše su probudili cijelo selo i svakome rekli da mora doći na ispitivanje u školu ili parohijski dom. U školi su skupljali sve mještane koji su živjeli u gornjem dijelu sela, a u parohijski dom sve one koji su živjeli u donjem dijelu sela. Prema iskazu Ruže Kovljanin, škola je do jutra bila puna ljudi.¹⁴ Ustaše su vodili evidenciju o tome koliko koja kuća ima stanovnika. Pošto su prikupili sve mještane, shvatili su da iz sela nedostaju Ilija Zvečevac, Savo Zvečevac, Niko Dragić i njegova cijela obitelj, te Milutin i Dušan Kovljanin. Ustaše su potom prozvali oca Milutina i Dušana Kovljanina i pitali ga da li zna gdje su mu sinovi. On je odgovorio da ne zna i da su otišli u Novsku 13. travnja, budući da je to sajmišni dan. Na to su ustaše zaprijetile da će pobiti cijelo selo. Mještani su se preplašili i prisilili Milu Kovljanina da kaže gdje su mu sinovi. Nadajući se da će tako spasiti selo, Mile Kovljanin pozvao je svoju kćerku da pozove braću koja su bila u štali i da ih dovede u školu. Ustaše se nisu željeli u selu kompromitirati, jer su znali da će im biti lakše odvesti ljude koji ne slute opasnost. Sve su katolike zatvorili u posebnu prostoriju u školi da ne bi vidjeli što se događa njihovim susjedima pravoslavcima (koji to više nisu bili budući da su ih ustaše prekrstili!).

Ruža Kovljanin je bila posvojčice gostioničara Rusa Amosa Frolova u Mlaci od svoje šeste godine. Po rođenju bila je katolkinja, Hrvatica. Ona priča kako je Ljubo Miloš došao jesti u kuhinju pošto su sva djeca i sve žene ladom bili tran-

14 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 113: Kazivanje Kovljanin Ruže iz Jasenovca, 4, 5.

sportirani u logor Jasenovac. O tome događaju Ljubo Miloš u iskazu nakon rata kaže ovo: »U početku 1942. godine, Luburić u zajednici sa Kvaternikom i Pavelićem izrađuje plan za takozvani 'siguronosni pojas' koji bi zahvaćao Jasenovac i Staru Gradišku. Taj siguronosni pojas zahvaćao bi čitavo područje od Jasenovca do Stare Gradiške uključivši sva sela i područja koja se nalaze na sektoru između Jasenovca i Stare Gradiške. U čitavom ovom siguronosnom pojasu, jedinice Ustaške Obrane, imali su osim vojne i redarstveno-upravnu vlast. Baš iz ovog razloga došlo je uzpostave siguronosnog pojasa. Isto tako je predviđeno da u siguronosnom pojasu ne može niti jedna vojna jedinica vršiti neke vojne akcije bez prethodnog dogovora sa Ustaškom Obranom. Prema ovome znači da je Ustaška Obrana, tj. Luburić, dobio i s najvišeg mjesta određene ruke u svakom pogledu. Luburić je ovo odmah iskoristio te je dao nalog za dizanje sela Jablanac i Mlaka. "Miloš je očito dobio zapovijed od Luburića da odvede stanovnike ovih sela u logor. »On [Luburić] ih je označio kao nepouzđane za stanovanje u siguronosnom pojasu«.»¹⁵

Ruža Kovljanin u svojem je iskazu rekla da je ostala zatvorena osam dana nakon samog događaja. Isto je tako izjavila da su ustaše prilikom odvođenja ljudi u logor ubili dvadeset i šest poznatijih mještana.¹⁶ U noći između 15. i 16. travnja u selu se pucalo. Ljubica Rajković, koja je stanovala u Mlaci u to vrijeme i koja je tada bila dijete, izjavila je da su ustaše »u noći prije našega odvođenja počeli po selu pucati strojnicama i podmetnuli su tri lešine obučene u ustaške uniforme, tvrdeći da su to ubijeni ustaše. Međutim, ova tri ubijena lica bili su Židovi i pravoslavci (Srbi), koji su namjerno po ustašama obučeni u ustaške odore i po samim ustašama ubijeni«.»¹⁷ I Ruža Kovljanin ispričala je isto: »Ustaše su nam rekli da su seljani napali ustaše, i da su poginula tri najbolja ustaška mitraljesca. Onda su nas ustaše natjerali da to moramo vidjeti. Tom prilikom jedan je ustaša držao govor. Govorio je što

su Mlačani napravili i što sada zasluđuje to selo. Rekao je: Što da napravimo sa vama!? Da vas pobacamo u Savu!? Da vas žive zapalimo!? Hajde sidite dolje da vidite da nije laž, uvjerite se da je to istina«. I ona kaže da je vidjela tri leša prekrivena plahnama. Nije gledala ispod pa ne zna čiji su to leševi bili.

Očito je da se priče baš ne slađu u potpunosti. Ruža Kovljanin kaže da nije izlazila van zato što je bila katolkinja, a zatim tvrdi da su je natjerali izaći da vidi leševe.¹⁸ Ljubica Rajković, koja je tada još bila dijete, kaže da je vidjela »tri lešine obučene u ustaške uniforme«.»¹⁹ Priče im se podudaraju u tvrdnji da su bila tri leša. Maks Luburić podnio je izvještaj njemačkom komandantu čete razlog zbog kojeg je odveo stanovnike sela Mlake u logor: »Noću 13/14 travnja ove godine komunisti iz Bosne i seljaci u selu Mlaka, kotar Novska, napali su ustaše u selu. U borbi su ubijena tri seljana iz mjesta i trojica ustaša, a 14 ih je ranjeno. Selo je opustošeno i ispražnjeno«.»²⁰ Očito je da su uistinu ubijena trojica, jer i Ljubo Miloš svjedoči o tome: »Da bi se izvela ova likvidacija [misli na stanovništvo sela Mlaka, *op.a.*], Staniša Vasilj je provocirao borbu u kojoj su poginula trojica ustaša. Samo što te ustaše nisu bili ustaše, nego Srbi koje je Vasilj obukao u ustašku uniformu. Isti su iz Mlake poslani u Jasenovac, gdje su svečano sahranjeni sa svim vojničkim počastima. Tom prilikom su i Nijemci iz Novske uputili jedan počasni vod vojske s vijencima«.»²¹ Ruža Kovljanin vratila se, prema vlastitom svjedočenju, zajedno s Ruskinjom kod koje je služila u njihovu kuću. Kaže da je, bez obzira na to što je ključ od kuće bio u njihovu džepu, kuća bila otvorena. U dvorištu je ležao mrtav pas, svinja nije bilo, živad su odnijeli, a u spavaćoj su sobi jastuci bili razrezani i iz njih je odneseno zlato i novac koji su Rusi donijeli kada su došli u Jugoslaviju. »Imali su samo osam komada zlatnog prstenja, te zlatnih lančića, broševa i drugih ukrasa. To su oni sve donijeli iz Rusije u rubovima kaputa, ta-

15 HDA, fond ZIG NDH, I-96, 273: Iskaz Ljube Miloša.

16 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 113: Kazivanje Kovljanin Ruže iz Jasenovca, 5, 6.

17 *Večan pomen - Jasenovac, mjesto natopljeno krvlju nevinih*, Beograd 1990, 90 - 92.

18 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 113: Kazivanje Kovljanin Ruže iz Jasenovca, 6.

19 *Večan pomen - Jasenovac, mjesto natopljeno krvlju nevinih*, Beograd 1990, 90.

20 Dragić, 1989, 60.

21 HDA, fond ZIG NDH, I-96, 269: Iskaz Ljube Miloša.

ko su mi pričali. Toga svega nije bilo. "Osim toga, kuća je bila potpuno uništena. Ruža Kovljanin kaže da je kuća bila »gospodska«. »Puno toga je bilo naspremano. To je bilo sve pojedeno. Kada su pojeli, flašice su pobacali i porazbijali staklo.« Nije to bilo samo u kući Rusa. Isto se dogodilo i u kućama Srba iz sela Mlake. Navodno je kasnije Ruskinja popila otrov i onijemila od strahote koju je vidjela u kući. Ruža Kovljanin joj je donijela vode, ali kada su je ustaše vidjele, zaprijetile su joj da će je strpati sa Srbima u logor bez obzira na to što je ona Hrvatica.²²

Tih noći je selo bilo opkoljeno vodom i ustašama. Očevici tvrde da je selo bilo poput otoka opkoljeno sa svih strana rijekom Savom i vodama Struga. Na svakih pedeset metara gorjela je vatra, a između vatri ustaše su pazili da netko ne pobjegne. Osamnaest mještana je ipak uspjelo pobjeći preko Save u Bosnu i spasiti se od logora.²³ Svi koji su se spasili uglavnom su se skrivali na tavanu štale u sijenu, a potom su tijekom noći napravili splavi i korita i pobjegli na njima u Bosnu. Korita su prema svjedočenjima pojedinih mještana puštala vodu. Oni koji su na taj način pobjegli iz Mlake, spasili su se dolaskom u selo Međeđu, gdje su u to vrijeme bili partizani.

Oni koji nisu uspjeli pobjeći preko Save bili su transportirani u logore Jasenovac i Staru Gradišku. Na brod koji je pristao u selu Mlaka ustaše su utrpali veliki broj žena i djece. Muškarce su otjerali na tavan škole. Jovan Oroz svjedoči kako su ustaše vezali trojicu po trojicu mještana žicom i odvodili ih do rijeke Save.²⁴ Jovan Savanović skočio je u vodu, na što ga je neki ustaša ustrijelio. Iz susjednog mjesta Košutarica došli su seljaci koji su pomogli ustašama muškarce prevesti iz Mlake u Jasenovac. Jovan Oroz sjeća se kako je zapovjednik ustaša kazao mještanima da će im odvezati ruke ako obećaju da neće pružati otpor. Mještani su to obećali i zapovjednik im je odvezao ruke. Također se sjeća kako je Ljubo Miloš držao govor i obećavao da im se ništa loše

neće dogoditi kad dođu do logora. Đuro Kosić, zemljoradnik iz Jasenovca, dao je 16. veljače 1943. godine iskaz sastavljen u komesarijatu za izbjeglice i preseljenike u Beogradu i ondje je izjavio: »Prilikom čišćenja Srba iz Mlake, ustaše su dozvolili pojedincima da [sa] sobom mogu ponijeti od svega što imaju, samo nešto malo ručne prtljage. Sve pokretne stvari kao i njihovu stoku ustaše su pokupili i prevezli u Jasenovac te predali u sabirni logor na Bačićevoj ciglani. Naročito je mnogo bilo stoke i svinja, jer su Srbi u Mlaci vrlo napredni i imućni domaćini. Koliko je dobra propalo samo u ovom selu, navešću ilustracije radi, da je po ustašama otjerano iz Mlake 750 konja, koje su ustaše zapljenile u svoju korist.«²⁵ Muškarci iz Mlake bili su samo nekoliko dana u logoru Jasenovac, a potom su ih sve zajedno prebacili u Staru Gradišku. Do Okučana su muškarce prevozili vlakom. Potom su nastavili pješice. Ustaše su starije i nemoćne prevezli kamionima u Staru Gradišku. U Jasenovcu ustaše nisu Mlačanima dali vode i hrane, pa su bili silno iscrpljeni. Odmah nakon dolaska u Staru Gradišku dobili su vode. Jovan Oroz se sjeća da ustaše nisu petnaestak dana ništa radili sa zatočenicima. Tek nakon dva tjedna boravka u logoru razdvojeni su oni koji su bili sposobni za rad od onih koji su bili toliko iscrpljeni da više nisu mogli raditi. Mlačani koji su odvojeni kao nesposobni za rad bili su ubijeni. Nakon sedamnaest dana boravka u logoru Mlačani su prvi put dobili pravi kruh. Do tada su svaki dan dobivali repu, krumpir i grah.

Muškarce su tada odveli u Zemun, u logor Sajmište. Iz logora Sajmište jedan je dio Mlačana bio prebačen u logore u Norveškoj - odveden je 161 Mlačanin. Nijemci su Mlačane i sve one koji su odvedeni u logore u Norveškoj označili kao partizane koji ubijaju njemačke vojnike. Žene su, kao i muškarci, najprije bile prebačene u Jasenovac, a zatim, nakon nekoliko dana, u Staru Gradišku. U Staroj Gradiški žene su bile smještene u »Kuli«²⁶. U Gradiški su ženama bili oduzeti svi

22 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 113: Kazivanje Kovljanin Ruže iz Jasenovca.

23 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 102: Kazivanje Mlačana Save Zvečevca, Dušana Zvečevca i Nike Dragića.

24 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 116: Razgovor s Jovanom Orozom, 6.

25 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 91: Zapisnik komesarijata za izbjeglice i preseljenike u Beogradu (Kosić Đuro).

26 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 111: Kazivanje Zvečevac Ljubice i Zvečevac Dušana.

predmeti. Vrlo su brzo žene prebačene s tavana »Kule« u podrum, gdje su živjele u vlazi i vodi. Djeca su kopala i jela krumpire u blizini »Kule«. Nakon »izvjesnog vremena ustaše su nam saopćile da ćemo ići u Njemačku na rad«. Mnoge su se žene prijavile za rad u kuhinji. »Poslana su tri ili četiri transporta žena na rad u Njemačku. [...] U Njemačkoj smo sve radile kao roblje na različitim poslovima, pod kontrolom.«

I djeca su odvedena iz Mlake. Mnoga su, kao i ona s planine Kozare, zauvijek izgubila svoje roditelje. Tako je Ilinka Dragić Oreščanin²⁷ ostala bez majke i sestre koje su deportirane na rad u Njemačku. Iz Jasenovca je Ilinka prebačena u Staru Gradišku, od kuda su je odveli u Koprivnicu zajedno s još mnogo djece i dali ženi koja je željela djevojčicu. Međutim, za Ilinku tu nisu završile muke. Budući da je imala trahom, nije mogla hodati i nije jela; žena koja ju je uzela dala ju je u koprivničku bolnicu. Na kraju je Ilinku iz bolnice uzela neka druga žena koja se brinula o njoj i kod koje je dočekala kraj rata.

Kad je riječ o selu Jablanac, ono je udaljeno od Mlake tri kilometra. Ovo je selo čitavo, osim četiri porodice, 1942. godine prešlo na slobodni partizanski teritorij. Unatoč tome, više od polovine stanovnika ubijeno je u Drugom svjetskom ratu. Tri hrvatske porodice spasile su se odlaskom u Košutaricu, selo udaljeno osam kilometara od Mlake uzvodno prema Jasenovcu, a jedna je obitelj otišla u Mlaku. Organizatori prijelaza Jablančana u Bosnu bili su kasnije istaknuti kozarački partizani. Nakon napuštanja sela, ustaše su zapalili sve kuće i u potpunosti uništili selo. U ustaškom izvještaju od 5. travnja 1942. godine piše: »Oružnička postaja Jasenovac javlja da je neutvrđenog dana neutvrđen broj odmetnika kod sela Orahova prešao rijeku Savu i zauzeo Jablanac. Ustaška ophodnja koja je čamcima pokušala prijeći u selo Jablanac nije uspjela, a suhim se u selo ne može doći zbog poplave.«²⁸ U jednom ustaškom izvještaju od 8. travnja 1942. godine stoji: »Jablanac: žitelji pravoslavne vjere prešli sa cijelim imetkom. Zaposjeli selo Orahovu. Pet katoličkih obitelji sa imetkom prešli u selo Mla-

ku.«²⁹ U drugom izvještaju piše da su »pobunjenici odveli žitelje pravoslavne vjere.«³⁰

Nakon raseljavanja sela Jablanac i odvođenja u logore stanovništva sela Mlake, ustaše su ogradili u sredini sela Mlaka i Jablanac nekoliko seljačkih kuća bodljikavom žicom i ondje napravili nastambe za zatočenike koji su radili na ekonomiji. Osim više redova bodljikave žice, bilo je i nekoliko bunkera u kojima su se nalazili ustaše s mitraljezima. Naime, ustaše su pretvorili ova dva posavska sela u ekonomije logora Jasenovac i Stara Gradiška i na poljima oko njih uzgajali namirnice koje su bile potrebne za logor. Svako proljeće prikupljali su određen broj zatočenika koji su bili u dovoljno dobroj kondiciji da obavljaju poljoprivredne radove. Zatočenica Jelka Cihaber sjeća se da je Jablanac 1944. godine bio porušen.³¹ Kuće koje još nisu bile do kraja srušene rušili su zatočenici, a drveni materijal (od kojeg su kuće bile građene) odnosili su i slagali. U samome mjestu, svjedoči Jelka Cihaber, likvidirani su Srbi i Židovi. »U samome selu kao i obližnjoj šumi i livadama, bilo je masovnih grobnica koje smo mi zatočenici vidjeli.« Svi bunari u selu bili su zaraženi. Naime, kad su ustaše naredili čišćenje tih bunara, ispostavilo se da su oni prepuni ljudskih leševa u stadiju raspadanja. U Jablancu su za muški dio logora upotrebljavane dvije seoske kuće, a za ženski tri kuće. Oko logora (sela Jablanac) bilo je podignuto dvanaest bunkera. U Mlaku se nalazila ustaška ekonomija u kojoj je 1944. godine bilo četiri stotine krava, tri stotine svinja i oko stotinu i dvadeset konja, a obradive zemlje je bilo oko dvije tisuće jutara.

Zatočenici iz jasenovačkog logora ovdje su, dakle, radili, a uz to su i seljaci iz sela Bosanske Posavine počeli naseljavati Mlaku. Iz sela Domaljevca u okolici Bosanskog Šamca u Mlaku je dovedeno trinaest porodica, a iz sela Grebnica dvije. Isprva su ove porodice bile smještene u selo Mededa nasuprot Jablancu. Zbog kozaračke ofanzive stanovnici se premještaju iz Medede u Ušticu. Kako je selo Uštica u neposrednoj blizini Jasenovca, ustaše iz Uštice sele Bosance u Mlaku u ožujku 1943. godine. Naime, selo Uštica im je

27 JUSP Jasenovac, A-745: JSV- br. 117: Kazivanje Oreščanin Ilinke.

28 AOS S i CG, f. NDH, kutija 8, Rg. 4/1-2.

29 AOS S i CG, f. NDH, kutija 9, Rg. 7/1-4.

30 AOS S i CG, f. NDH, kutija 8, Rg. 9/1-2.

31 Dragić, 1989, 160 - 166.

bilo potrebno za smještaj pripadnika Ustaškog obrambenog sdruga i njihovih porodica. U Mlaci su novodoseljenici dobili zemlje koliko su htjeli i ostali su do prosinca 1944. godine. Nakon toga ustaše su ih deportirali u Austriju. Nakon rata uglavnom su se vratili u Domaljevac i Grebnice³².

Nakon Drugog svjetskog rata selo Jablanac je raseljeno, jer se na to područje više nitko nije želio vratiti. Prema tadašnjim izračunima, Jablanac je raseljen radi toga što bi previše koštalo zaštititi ga od poplave. Godina prestanka postojanja sela nije nikada točno utvrđena. Odluka o raseljavanju sela također nije pronađena. Isplate posjeda obavljalo je Šumsko gospodarstvo Nova Gradiška. Većina zemljišnih posjeda ušla je u sustav šumskih lovni površina. Ljudi su se uglavnom odselili u Bosansku Gradišku, Banja Luku, Okučane i okolna sela. Iz sela su tijekom Drugog svjetskog rata poginule 182 osobe, a prije rata selo je imalo 303 stanovnika.

Mlaka nije doživjela istu sudbinu kao Jablanac. Iz Mlake je tijekom Drugog svjetskog rata stradalo 930 osoba. Nakon Drugog svjetskog rata u Mlaci je bilo svega 160 osoba (popis iz 1948.). Danas, nakon Domovinskog rata, Mlaka je potpuno izolirano selo, daleko od općinskog središta u Jasenovcu, i ima samo deset stanovnika. Srpsko pravoslavno stanovništvo je nakon akcije »Bljesak«, u svibnju 1995. godine, uglavnom prebjeglo u susjednu Bosnu i Hercegovinu. U selu je većina kuća srušena, a stanovnici su najvećim dijelom osobe starije od šezdeset godina. I Mlaci prijeto slična sudbina koja je zadesila Jablanac - da ruševine zarastu u šikaru i da polja postanu šume te da od mjesta ostane samo toponim.

Izvori i literatura

AOS S i CG, f. NDH, kutija 8, Rg. 4/1-2.

AOS S i CG, f. NDH, kutija 8, Rg. 9/1-2.

AOS S i CG, f. NDH, kutija 9, Rg. 7/1-4.

Mile Dragić, *Tragedija sela Mlake i Jablanca*, općina Novska, Novska, 1989.

HDA, fond ZIG NDH, I-96, iskaz Ljube Miloša.

JUSP Jasenovac, A-745: JSV

- br. 91, Zapisnik komesarijata za izbjeglice i preseljenike u Beogradu (Kosić Đuro).

- br. 102, Kazivanje Mlačana Save Zvečevca, Dušana Zvečevca i Nike Dragića.

- br. 113, Kazivanje Kovljanin Ruže iz Jasenovca.

- br. 111, Kazivanje Zvečevac Ljubice i Zvečevac Dušana.

- br. 116, Razgovor s Jovanom Orozom.

- br. 117, Kazivanje Oreščanin Ilinke.

- br. 119, Izjava Samardžija Ostoje iz Mlake.

Večan pomen - Jasenovac, mjesto natopljeno krvlju nevinih, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1990,

Željko Voborski, *Luka Ilić Oriovčanin*, Poglavarstvo grada Novska, Novska 1994, str. 119.

Josip Vukašinić, *Spomenica škole, Mlaka*, 1926.

32 Dragić, 1989, 166 - 169.

Mlaka and Jablanac – villages disappeared

Summary

Jablanac and Mlaka, two villages near Jasenovac, were mostly inhabited by Orthodox Serbs at the outbreak of the Second World War. During the war, Ustashe from the concentration camp at Jasenovac sent people to forced-labour camps in Jasenovac, Germany and Norway. After the war, Jablanac had died out completely and the majority of Mlaka's inhabitants were lost. This paper deals with the original documents and testimonies given after the war about the events that took place during the war.

Key words: Mlaka, Jablanac, Ustashe, Jasenovac, Serbs

PRO TEMPORE

časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

PRO TEMPORE

Časopis studenata povijesti
godina III., broj 3, Zagreb, siječanj 2006.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Crnjac, Goran Miljan, Tin Pongrac, Jasmina Skočilić

Grafički urednik
Robert Borenić

Lektura i korektura
Jasna Šarić, Maja Crnjac

Prijevodni sažetaka na engleski jezik
Branimir Bekavac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Profil International

Naklada
500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Klub i uredništvo ovim putem im se zahvaljuje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

E-mail: isha-zg@net.hr

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na susretljivosti i financijskoj potpori u tiskanju ovoga broja.